УДК. 398.221

М.Шумка
(Інститут економіки і підприємництва, м.Тернопіль)

СИМВОЛІКА МІФОЛОГІЧНОГО СВІТОБАЧЕННЯ ДАВНІХ УКРАЇНЦІВ

У статті розглядається проблема світобачення давніх українців крізь призму символу. Подається короткий аналіз світогляду наших предків на основі міфології як однієї із головних ланок загальнослов'янської та світової міфології. Акцентується увага на основних символах у замовляннях.

Історія українського народу сягає своїм корінням в далеку давнину. І щоб зрозуміти її, відкрити сторінки літописань для сьогодення та майбутнього, в першу чергу важливо пізнати не лише історичних діячів та віхи історії минулого, а осмислити складну проблему становлення духовності народу. А ще найголовніше - віднайти той багатющий пласт пам'яток духовної культури, який був джерелом народного світогляду і джерелом наукової думки. Частиною культури є і будівництво житла, і становлення виробництва, є і релігія, філософія, освіта, наука, мистецтво, архітектура, військова справа... , а отже: сфери і Буття, і свідомості народу. Тому, лише зрозумівши світ культури наших предків, ми зрозуміємо його історію. "Культура належить до доволі складних філософських понять так, як і само життя, якого вона є своєрідним рефлексом, ... культура - це образ народу." (1)

Сучасна духовна культура українського народу може бути повною і зрозумілою тільки після з'ясуваннях тих першопочатків, що сформувалися і утвердилися в до - і християнський періоди, а після прийняття християнства дали нову якість, яка ось уже століттями є душею народної культури, не дає їй загинути навіть у найскладніших умовах нового часу.

Світогляд давніх слов'ян є одним із основних предметів дослідження представників різних наук - істориків, літературознавців, етнографів, мистецтвознавців, філософів та інших. Світогляд давніх слов'ян характеризувався єдністю людини і природи, образно-символічним баченням світу, взаємовпливом реального і уявного буття. М.І. Костомаров своєю працею "Славянская мифология" (К.,1846) висвітлив проблему теоретичного осмислення фактичного матеріалу з народних вірувань східних слов'ян, що становив першооснову народних світоглядних уявлень, вірувань та

повір'їв, і започаткував міфологічний підхід до цієї проблеми. Саме у міфологічних та світоглядних народних уявленнях і криється природа духовності народу. Народні світоглядні уявлення - це надзвичайно складне переплетення архаїчних, переважно язичницьких, християнських та більш пізнього походження уявлень, в основі яких лежить величезний міжпоколінний досвід людей. Проте без такого важливого пласту культури, як міфологія, світоглядне сприйняття людиною є далеко не повним. Слов'янська міфологічність вводить нас у неосяжний космос слов'янської теогонії, дуже важливий для багатьох питань культур й етногенезу. "Слов'янські міфи і язичницькі обряди виникли із одного джерела давніх вірувань Сходу, тієї колиски роду людського ... ." (2).

Наукове дослідження міфології, як сектора міфології взагалі та загальнослов'янської міфології зокрема, розпочалося з середини XIX століття. В цьому руслі працювали ЮнгК.Г., ЛосєвО.Ф., М.І.Костомаров, М.Максимович, О.О.Потебня, М.Сумцов, торкалися її й російські дослідники Ф.Буслаєв, О.Афанасьев, О.Веселовський та інші. Цікавими в цьому плані є глибинні дослідження слов'янської міфотворчості Я.Ф.Головацького "Виклади давньослов'янських легенд,або міфології", М.І.Костомарова "Слов'янська міфологія", українська демонологія та суспільне життя наших предків у праці митрополита Іларіона /Івана Огієнка/ "Дохристиянські вірування українського народу", українська космогонія, народна астрологія у роботі Георгія Булашева "Український народ у своїх легендах, релігійних поглядах та віруваннях", системний огляд української міфології подав І.Нечуй-Левицький в книзі "Світогляд українського народу. Ескіз української міфології", пам'ятки матеріальної культури, віруваня і святкування працурів містяться у праці БоровськогоЯ.Є. "Світогляд давніх киян". Проте ще зовсім не досконало простежено той пласт духовної культури нашого народу, в якому крізь призму символу можна побачити глибину світогляду давніх слов'ян. Наразі торкнемося цієї проблеми лише в деякій мірі.

Давня міфологія з її найрізноманітніми образами і символами, це не примітивна фантасмогорія наших предків, а закодовані знання про світобудову. "Міфологія є видумка, якщо дивитися на неї з точки зору науки, ... а з точки зору самого міфічного розуміння, ні в якому випадку не можна казати, що міф є фікція і гра фантазії... ", "... міф є найвищою за своєю конкретністю, максимально інтенсивна і в великій мірі напружена реальність", - таке твердження є у О.Ф.Лосєва. За О.Ф.Лосєвим "Символічний пласт міфа може бути дуже складним. Міф ніколи не є тільки схемою, або тільки алегорією, але завжди і перш за все символом, і, вже будучи символом, він може вміщувати в собі схематичні, алегоричні й ускладнено-символічні пласти..."(3) Дійсно міфом можна охопити велику площину минулого і водночас витворити ним лише в декількох словах істинну суть реального.

Українська міфологія - одна з ланок загальнослов'янської і світової міфології. Коріння її сягає у сиву давнину, в далекі доісторичні та дохристиянські часи. Ще до прийняття християнства наші предки витворили свою багату міфологію, що базувалася на народних віруваннях, які носили анімістично-магічний характер. Давні українці мали свій язичницький Олімп, обожествляли і одухотворяли природу, вірили в її чарівну силу. Крім головних божеств Давньої Русі - Сварога, Хорса, Дажбога, Перуна, Велеса, Стрибога, Мокоша, Ярила, Купала та ін., вони персоніфікували всі сили і явища природи - сонце, місяць, зірки, грім і блискавки, мороз і вітер, вогонь та інші. Один із дослідників слов'янської міфології С. Бергман у назві слов'ян вбачав вказівку на давній міф про їх походження від сонця і припускав перестановку звуків : свал (сваліус) - слав - слов'янин, тобто той, що походить від сонця. (4) Сонцю слов'яни поклонялися з давніх часів. Адже найближчою до бога сутністю є світло. Слов'яни вірили, що єство світла з'явилося на землі і втілилося у роді людському. Більша частина слов'янського язичництва відноситься до світлопоклоніння. Всеобожнюване сонце або іншими словами Дажбог, що зветься Сварогом, Радогостом, Святовитом, був пошанований майже по всій Слов'янщині. Він був втіленим символом світла, що боровся зі злом;

символом морального світла, мудрості, найвищого розуміння, суспільного порядку, до нього зверталися за порадою перед початком будь-якої справи, питали передбачень. Божества були чоловічої і жіночої статі. Жіночим божеством була богиня Лада. Вона символізувала природу, життєве начало. Була праматір'ю, богинею кохання, гармонії шлюбу, розваг, краси, благополуччя. Ця символічна жіноча істота є у всіх міфологіях і під різними назвами.

Отже, наші предки визнавали єдиного бога Вседержителя, творця і батька. Він своєю всетворящою любов'ю - Ладою - створив первісне буття. Те буття має гармонійне поєднання видимого і невидимого. Невидиме - Дух - це символ, що позначає суттєве в людині. Вершиною духу є намагання людини піднятися над кінечністю свого буття, усвідомлення своєї свободи. Це життєдайне світло, чистий дух постійно бореться із похмурою, смертоносною, злою силою, яка носить назву - Чорнобог. Звідти і походить назва - Чорт. Боротьба світла зі злом йде від самого початку буття, саме в ній і виявляється життя в природі фізичній та моральній. У природі фізичній - це життя і смерть істот та протилежних пір року : літа - зими ; у природі моральній - дух світла, набираючи людської природи, повчає смертних істин, бореться з лихим, котрий не допускає людину до блаженства, перемагає і нарешті - торжествує. Таке начало складає душу майже всіх людських вірувань. І все це ми пізнаємо завдяки багатогранній природі символа. Символ - це ідея, яка виражає найглибинніші знання наших пращурів. Будучи відображенням народного світогляду, символіка є і продовженням звичайної релігії.

В певній символічній системі у наших предків були упорядковані й предмети побуту, образи живого і неживого світу, стихійні явища природи, певні жести, рухи. Окрім символіки природніх образів, широко використовувалися геометричні візерунки із своїм символічним змістом у гончарстві, різьбі, вишивці. Це було свого роду письмовим посланням майбутнім поколінням, і його символіка не була примітивною. Розкопуючи та відкриваючи все нові пласти духовної спадщини наших пращурів, ми постійно дивуємося: як ми все ще до кінця не вміємо прочитати той глибинний символічний текст.

Найархаїчнішими символами, які були тісно пов'язані із календарем, визнано місячні та сонячні. Окрім того, знаходимо і рослинні символи: дерево з піднятим гілками, ялинка, колос та інші. Символ дерева - один із найстійкіших в українському космосі, який дійшов до наших днів. Вічнозелене Дерево Життя складається з трьох сфер: стовбура, верхів'я та коріння. Стовбур символізує земне життя людей, крона(гілки й листя) - духовний світ богів, коріння - підземний, потойбічний світ. Щодо символічного образу світового дерева, то в праці М.В.Поповича знаходимо таке порівняння:"Давно зауважено знаходження алломорфного образу світового дерева, тобто образу, йому семантично еквівалентного, зокрема, образів "світової гори", "світового стовпа". Різниця між цими алломорфами відображає деякі смислові сторони: гора як природне утворення, символізує космос як натуру, природу в її організованості на верх-низ, в той же час як стовп - символізує культуру. Звичайне дерево можна розглядати як єдність природи і культури. Часто буває заміна образу дерева образом жінки, який виступає тут, безперечно, не як символ "темного початку", а як символ життя і родючості, наводить на думку про "генеалогічне дерево"".(5) Символи божественного, духовного, символи рослинного та тваринного світу, всі вони у різних формах відкривають перед нами таємничий світ наших пращурів. Цей таємничий світ міститься і у людському слові. Тому слово і є одним із найдавніших символів. Оскільки замовляння це слова, то ці слова таять у собі велику глибину. Вони були серцевиною язичницького світогляду та життєвого укладу. Замовляння - це молитвослов язичництва. У них перед нами постає давній шар язичницької культури. Недаремно саме замовляння трепетно оберігаються народною культурою. Вони вводять нас у той світ і в той стан, коли слово для того лише і існує, щоб негайно і нефігурально стати ділом. У замовляннях присутня символіка добра і зла, астральна символіка, символіка

тваринного світу. Місяць та зірки у замовляннях є астральними символами. Місяць це повновладний " князь" нічного світу, стоїть понад усім язичницьким всесвітом, він провісник і ясновидець. Зорі у замовляннях "молодші" божества порівняно з місяцем, вони "ясні", "красні". Ця їхня риса з`єднує їх із сонцем. Ніч в язичницьких замовляннях не несе з собою лиха, вона має лише магічну властивість. Саме тому християнство і переосмислило символіку ночі в негативний бік. Сонце у замовляннях це символ як рятівника (світле сонце) так і світила страшного світу (жарке сонце). Вода виконує три функції - вона очищує, заплідюює і впливає на інші рідини; вона є символом світової "вологи", яка панує над цим світом. В тваринному світі символізуються перш за все дикі тварини: птахи, риби та плазуни. Представники двох найповновладніших царств - верхнього і нижнього. Щодо анатомічної символіки в замовляннях, то слід зауважити, що голова співвідноситься із символами верхнього царства світу, серце ж - з символікою серединного. Особливе місце займають у замовляннях символіка кольорів, чисел, діянь, християнські елементи, які висвітлюватимуться в наступних публікаціях.

Замовляння можна назвати "Дитинною мовою" розмови із Всесвітом, "дитинною" формою стосунків з ними є і вся символічна мова замовлянь. Коли ж ця мова намагається засвоїти нове Слово християнства, зберігши стару модель світу і людини в світі, - тоді єдине, чого вона досягає, - це саме виявлення, гранично ясного висвітлення "християнського у християнстві", того оновленого перетворення смислу, який був вимовлений людству (і людством) мовою тисячоліть, але ж її, цю тисячолітню мову, і переріс."(6) Замовляння із своєю глибинною символікою потребують детальнішого наукового дослідження, складання грунтовного довідника символів, аби проникнути та пізнати прасвіт людського світобачення.

Багатий світ міфотворчості, фольклору, ще в часи язичництва та раннього християнства, став тією гілкою могутнього дерева української культури, яка синтезувала світові та вітчизняні архетипи, мотиви, сюжети, язичницьке та християнське світорозуміння, релігію й філософію, інтимну й громадську сферу буття.

Summary. The problem of world view of ancient Ukrainians through the prism of symbol is examined in the article. The brief analysis of world view of our ancestors on the basis of mythology like one of the main part of old Slavonic and world's mythology is given in this article. The care to the min symbols in the conjurations is stressed.

Література

1. Семчишин М. Тисяча років української культури.- В кн.: П.П.Кононенко. Українознавство.-К.: Заповіт, 1994.-203с.
2. Головацький Я.Ф. Виклади давньослов`янських легенд, або міфологія.-К.:- 1991.-91 с.
3. Лосев А.Ф. Философия. Мифология. Культура.-Изд.-во. полит. лит.- 1991.-62 с.
4. Див.: В кн.: Боровський Я.Є. Світогляд давніх киян.- К,: Наук. думка, 1991.- 176 с.
5. Попович М.В. Мировоззрение древних словян.- К,: Наук. думка, 1985.-56 с.
6. Українські замовляння.-К.: Вид.-во худ. літ. Дніпро. Упорядник М.Н. Москаленко.- 1993.-305 с.